LA CE SĂ NE AȘTEPTĂM, TOTUȘI, DE LA MODERNITATE?

Autor: Robert Gabriel Ciobanu | 16 ianuarie 2022

A ajuns un loc comun să spunem, clar și răspicat, că trăim în cea mai bună dintre epocile pe care umanitatea le-a cunoscut vreodată – cea mai prosperă, cea mai liberă și cea în care avem acces la cele mai multe resurse și oportunități. Nimeni nu s-ar putea îndoi, bunăoară, că modernitatea este unul dintre cele mai însemnate momente istorice – dacă nu chiar cel mai însemnat – atât pentru dezvoltările sale intelectuale, cât și, mai ales, pentru felul în care cooperarea economică și științifică au schimbat din temelii modul în care oamenii trăiseră și gândiseră până atunci. Dar chiar și așa, modernitatea nu se prezintă tuturor într-o lumină la fel de favorabilă. Dincolo de succesul ei material, de bunăstarea socială și economică pe care a adus-o tuturor categoriilor sociale, dincolo până și de libertatea cu care i-a înzestrat pe cetățenii statelor occidentale și nu numai, dincolo de progresul științific și tehnologic enorm pe care l-a înregistrat în mai puțin de două secole, ei bine, dincolo de toate acestea și chiar în răspăr cu ele, există anumiți oameni – destul de puțini, e drept – care nu au deloc la inimă modernitatea.

Pentru ei, apariția modernității echivalează cu momentul de debut al disoluției acelei construcții ideale definite, în primul rând, prin unitate: unitate religioasă, unitate etică, unitate politică, unitate socială și culturală. Desigur, această unitate paradiziacă sfărâmată, chipurile, de modernitate este mai curând o proiecție a imaginației noastre – o proiecție a cărei funcție psihologică a fost cercetată în literatura de specialitate – decât o realitate istorică certă. Confuzia care se face aici, dacă bine îmi dau seamă, este între omogenitate și unitate; căci, cu toate că n-am trăit niciodată într-o lume unitară, au existat perioade și locuri în care gradul de omogenitate religioasă, morală și socială era mai mare decât astăzi. Fragmentarea atât de specifică zilelor noastre și dispariția treptată, acutizată mai ales în ultimele decenii, a oricărei viziuni comune despre ceea ce este acceptabil și inacceptabil sau moral și imoral în societățile occidentale, a încurajat o reacție de respingere în bloc a modernității, împreună cu toate achizițiile sale majore: sistemul liberal, economia de piață, separarea religiosului de politic, comerțul liber internațional și, la un nivel mai adânc, încrederea în capacitatea oamenilor de a se guverna pe ei înșiși, în plan moral și politic, în acord cu rațiunea.

Inspirația pentru poziția anti-modernă își extrage seva dintr-o interpretare romanțată și naiv-idealizată a perioadei medievale, o interpretare care nu ține seamă, printre altele, de acele fapte dure ale vieții de zi cu zi – foametea, invaziile, epidemiile, absența mobilității sociale, instabilitatea politică majoră și incertitudinea permanentă – care făceau din traiul oamenilor obișnuiți un supliciu. Condițiile materiale mizere în care trăiau cea mai mare parte a populației occidentale în perioada aceea – prin comparație cu standardele de viață moderne, post-industriale – au dat naștere treptat unei interpretări a creștinismului în care aspectele punitive primau în detrimenul celor pozitive, spiritual-ascetice (dacă le putem numi astfel). Mai precis, nu iubirea lui Dumnezeu față de om și posibilitatea asemănării cu El prin Har, ci pedeapsa divină, urgia și mânia lui Dumnezeu, combinate cu așteptarea unei iminente și foarte apropiate Apocalipse, deveniseră în acele secole motivul central care modela mentalul colectiv creștin, după cum arată, de pildă, Jean Delumeau în *Frica în Occident*.

Desigur, nimic din toate acestea nu diminuează în vreun fel meritul Evului Mediu de a fi dat cel puțin trei dintre cele mai mari achiziții ale speciei noastre: filozofia scolastică, universitățile și catedralele romanice și gotice. Dar tocmai fiindcă sunt achiziții, ele pot fi duse mai departe și adaptate într-un context științific, politic și economic superior, fără ca prin aceasta să fie în mod structural pierdute. Dimpotrivă, achizițiile medievale ar putea fi nu doar potențate, dar și reajustate în lumina celor moderne, cu condiția să acceptăm că în lumea modernă ele sunt doar niște bunuri sau obiecte printre altele, iar nu Bunurile sau Obiectele, așa cum erau în perioada respectivă. Ei bine, tocmai acest statut al lor de bunuri și obiecte printre altele alimentează reacția anti-modernă, care pare să confunde pluralitatea bunurilor și diferența dintre structurile de preferință ale indivizilor cu devalorizarea și relativizarea ontologică a acestora.

Dificultatea vine, mai precis, din faptul că în lumea modernă, liberală și capitalistă, suntem prinși într-un permanent joc la două niveluri; simplificând abrupt, la un prim nivel avem o structură și o ierarhie ontologică a bunurilor și valorilor; acesta este nivelul abstract, accesibil printr-un proces în care gândirea se îndreaptă asupra *naturii* lucrurilor; felul în care această ierarhie ontologică a bunurilor și valorilor interacționează cu natura noastră umană și, mai mult, dacă există ceva ca o natură umană individuală, rămâne un subiect de discuție printre filozofi; la un al doilea nivel, cel exterior, empiric și, prin urmare, contingent, suntem întotdeauna confruntați cu valoarea relativă a bunurilor, exprimată nominal prin sistemul de prețuri; sisistemul de prețuri se află într-o ajustare permanentă în funcție de modificările care intervin în structura cererii și a ofertei pentru nenumăratele bunuri care se tranzacționează pe piață; la rândul său, prețul pentru aceste bunuri este influențat de prețul pentru alte bunuri și tot așa până când, dacă ducem această logică la bun sfârșit, ajungem la o regresie la infinit. Dar în orice caz, redus la esență, evoluția sistemului de prețuri reflectă evoluția funcției agregate de preferințe ale indivizilor dintr-o societate, într-un anumit interval de timp. Această discrepanță posibilă între ierarhia ontologică a

bunurilor și structura de preferințe ale indivizilor, așa cum se reflectă ea în sistemul de prețuri, este una din principalele surse care alimentează reacțiile anti-moderne. Cu cât discrepanța este mai mare, cu atât reacția anti-modernă este mai virulentă.

Pe de altă parte, fără a da câștig de cauză anti-modernilor și fără a minimiza în vreun fel câștigurile aduse de modernitate, trebuie să recunoaștem că aceasta ridică cel puțin două probleme majore. Cu toate că, probabil, nu sunt atât de acute pe cât le prezintă anti-modernii, se impun a fi pomenite. Mai întâi, prin dezvoltările ei filozofice și achizițiile științifice și tehnologice, modernitatea a zdruncinat mai toate presupozițiile și credințele care ofereau până atunci o oarecare stabilitate și confort existențial oamenilor. Apoi, încercând într-o primă fază să acomodeze diversitatea religioasă adusă de Reformă, sistemul liberal a creat premisele și cadrul care au făcut posibilă apariția unei lumi în care pluralitatea opiniilor și a stilurilor de viață co-există cu tendința spre atomizare socială, angoasă și alienare.

În esența ei, întrebarea care ni se înfățișează este următoarea: cât și cum mai putem apăra, cu argumente convingătoare, care să nu contrazică rezultatele pe care ni le procură diferitele științe, universalitatea rațiunii umane și posibilitatea acțiunii morale – care, la rându-i, trebuie spus, depinde de existența liberului arbitru și a conștiinței? Dacă valorile morale sunt reductibile la comportamente dobândite în timpuri ancestrale, a căror funcție se consideră a fi fost supraviețuirea individului sau grupului în fața pericolelor externe sau adaptarea la condițiile din mediul natural, atunci nu avem niciun mijloc la îndemână pentru a răspunde nihilismului. În situația aceasta, o etică rațională este imposibilă – căci rațiunea, la rândul ei, în această interpretare, evoluează odată cu specia. Rămân astfel, *grosso modo*, două variante: nihilismul sau mistica. Căci mistica presupune, de fapt, un salt mental sau o ieșire din această realitate empirică într-o realitate trans-empirică despre care nu se poate vorbi în limbaj natural, sub constrângerile principiilor logice – care poate fi, totuși, numai sugerată printr-un limbaj poetic sau artistic; iar nihilismul, pe de altă parte, nu este altceva decât este o formă de materialism care își dezvăluie până la capăt implicațiile practice. Terenul rațiunii rămâne, în acest caz, principalul câmp de bătaie.

Din acest punct de vedere, provocarea timpului nostru este dublă: pe de o parte, să reușim să ne folosim de marile inovații și de progresul conceptual și științific deschis de modernitate și, în același timp, să regândim fundamentele metafizice, teologice și etice tradiționale în relație cu științele moderne; pe de altă parte, să explorăm soluțiile pe care care le avem la îndemână pentru a împăca diversitatea și nevoia de individualizare specifică tuturor oamenilor cu nevoia, la fel de profundă, de a trăi într-o comunitate alături de oameni care ne seamănă și împărtășesc cu noi aceleași valori, presupoziții tacite și perspective asupra lumii; iar toate acestea în timp ce păzim sistemul liberal care, singur, ne permite să răspundem provocărilor modernității.

Imagine: Georges Seurat, „A Sunday Afternoon on the Island of La Grande Jatte” (1884); Sursa: Wikimedia Commons